

ճակ, մուշտակ, չապիկ, չատրուան (վա-
րադոյր), շար, շուշակ, պատառ, պատ-
մուճան, պարեգոտ, պարեհնակ, պարտակ,
պսակ, սամոյր, սանդալ, սնդուս, վար-
չամակ, վարտիք, վերմակ, տապառտ,
փանդամ, փարուսղ:

14. Ուսելիք եւ բնագիւղի

Ապուխտ, գրտակ, խոհ, խորակ, խոր-
տիկ, կամակ, կասիկ, կարագ, կտապ, հրու-
չակ, ճաշ, ճարպ, նկան, նշխար, շաքար,
պանիր, պաշար, քաշկէն, օշարակ:

15. Առնկիմ սնխտըքիւն

Ապաւանդակ, առասան, բազմակ,
բաժակ, բարձ, բզուկ, բոր, գահ, գահա-
ւոր, գահաւորակ, գարան, գոյլ, գամբիւղ,
թափոյլ, լական, խան, կուժ, հաւան,
ճախարակ, ճաշակ, ճրագ, մշտիկ, մոմ,
նուագ (բաժակ), շատրուան, շիշ, պայու-
սակ, պատրոյգ, սապատ, սկաւառակ,
սպաս, սրուակ, տախտ, տախտակ, տա-
կառ, տաշտ, տաշտակ, տապակ, քանդակ,
քաշիկ, քուրձ, քսակ:

16. Թիւ, չափ, կշիռ եւ գրամ

Ասպարէզ, արդու, բիւր, գրիւ, դա-
հեկան, դանդ, դորակ, գրամ, կապիճ, հա-
զար, հրասախ, մար, փարսախ, փշիտ, փող:

17. Մեապնեք, հանգալիմ նիւքեք, խէժ ու նմաններ

Անդուժատ, անուշադր, ազուռ, ապա-
կի, արճիճ, արոյր, բորակ, բուխճենիկ,
գազէրբուակ, գազպէն, գոհար, գոյիրուակ,
գոլիճ, գահանակ, գոճ, գառիկ, գմբուխտ,
ժանդառ, ժիպակ, լայքա, լատան, լեղակ,
խունկ, կարկեհան, կնդրուկ, հոշիրուակ,
հրբուակ, ձիւթ, յակինթ, նայիրուակ,
նաւթ, շաւար, պղինձ, պողովատ, սմալ-
տակ, սնդոյր, ստաշին, քափուր:

18. Համբի վեաքեքեալ

Դեսպակ, ժանուար, քաշտի, ոտհ,
ռահվիրայ, կարաւան:

ՊՐԱՅ. Հ. ՍՃԱՌԱՆ

(Շարունակելի)

ՊԱՂԵՍՏԻՆԱԴՐԱԿԱՆ

ՔԱՆԱՆԱԿԱՆ ՊԱՇՏԱՍՈՒՆՔՆԵՐ ՅՈՐԴԱՆԱՆՈՒ ԶՈՒՐԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Արևի և երկնային ուրիշ լուսաւորեն-
քութ պաշտամունքին հետ և յաճախ ասոնցմէ
անկախ, պաշտուած են նաեւ մեծ ու փոքր
ջուրերը, ծով, գետ կամ գետերու ակեր:
Նեղոս՝ նուիրական ու պաշտելի գետն էր
հին եգիպտացիներուն. Գանգէս ու Ինդոս
մինչև այսօր սուրբ ջուրեր նկատուած են
Հնդկներէն, ու եփրատ ու Տիգրիս՝ Քաղ-
զէացւոց ու Ասորիստանի պատմութեան
մէջ մեծ դեր ունեցած են: Նոյնն է պա-
րագան նաեւ Յորդանան գետի համար՝ եթէ
ոչ իր ամբողջութեանը, գէթ իր ակերուն
համար, վասն զի Յորդանան հին աշխարհի
բազմաթիւ գետերուն պէս, հնութեան մէջ
ազգերու միջև հաղորդակցութեան միջոց
էր ծառայեր. ընդհակառակը նաւարկելի
գետ մը չըլլալուն համար արգելք եղած է
հաղորդակցութեան, ըլլալով դժուար ան-
ցանելի գետ մը ու Պաղեստինի ալլապան
ազգերու և ցեղերու համար քաղաքակըր-
թութեան և յառաջդիմութեան ազգակ մը
չըլլալով, փոխանակութեան և առևտուրի
ի նպաստ ո'չ մէկ ծառայութիւն ունեցած
է, չունենալով ո'չ մէկ նաւահանգիստ կամ
նաւակայք իր ակերուն վրայ: Այսպէս
ըլլալով հանդերձ, հնութեան բոլոր շրջան-
ներուն Յորդանանի ակերը շատ ընդհան-
րացած պաշտամունքի մը առարկան եղած
են: Պատմական խորագոյն շրջանի մը, նման
պաշտամունք մը շատ սովորական էր Փի-
լիպեան կեսարիոյ կամ Caesarae Paneasի
մէջ, այժմու Պանեասը ուր Բան չաստ-
ուածը, երկտասարդ ու անմօրուս կերպա-
րանքով, իր տաճարն ու իր քուրմերը
ունէր: Յորդանան գետի ակերուն երրորդն
էր Պանեսի ակը, Հասպէշայի և Լիզզանի
ակերէն յետոյ, գանուելով գետին արեւել-
եան կողմը, և էր ամենէն հոյակապն ու
նշանաւորը, հանդարտ կիրճի մը մէջ, Հեր-
մոնի հարաւային վերջին փէշերուն ստո-
րութ, ամբողջովին դաւարագարդ բոյնի մը
մէջ, որուն գովութեան տակ առատօրէն

կ'աճին, դեռ մինչև այսօր, բացի կնիւն-
ներէ և երկարակեաց բոյսերէ, նաև ձի-
թենի, կաղամախի, ընկուզենի ու գափնե-
վարդ: Պանեաս համանուն զիւղին հիւսիս-
արևմտեան կողմը, քիչ հեռաւորութեամբ,
ուղղորդ ձեռք կը կանգնի կրային մեծկակ
ժայռ մը, երեսուն մեթր բարձրութեամբ,
որուն ստորտը կը բացուի լայն քարանձաւ
մը, Մակարեդ եր-՝կես եկ Նեպա, այժմ
փակուած քարի վիթխարի կոյտերով, զորս
գետնաշարժ մը ուժգնորէն փրցուցած էր
վերևի լեռներէն: Մինչև այսօր գեռ կը
տեսնուին խոռոչներ ու չորս կողմերը ար-
ձանագրութիւններ, որոնք կը հաստատեն
որ քարանձաւը նուիրուած էր Բան չաս-
տուծոյն ու կը պաշտուէր:

Պատմական փլիլպեան Կեսարիայէն
գրեթէ հետք մը մնացած է այսօր, ի բաց
առեալ իր Բան քարայրը: Կը տեսնուին
նոյնպէս երբեմնի բերդաքաղաքին աւե-
րակները, որոնց մէկ մասը խաչակրաց ժա-
մանակէն կանխագոյն ըլլալ կը թուի, ինչ-
պէս նաև քիչ մը ամէն տեղ ինկած բազ-
մաթիւ սիւներ, ոմանք շրջակայ դաշտե-
րուն մէջ և ուրիշներ՝ զիւղացիներու կողմէ
նոր շինութիւններու մէջ գործածուած: «1888ին էր որ Պր. Vigourouxի հետ այցե-
լեցինք Բանեասը կամ Փիլիպեան Կեսար-
իան, կը գրէ E. Le Camus, ուր հասանք
վերին Յորդանանու հովիտէն, առանց շատ
զգալու, մագլցելով մինչև 400 մեթր
բարձրութիւն ունեցող ու իրարու վրայ
երկարող փոքր սարահարթներէ: Դեռ Պան-
եասի չհասած, արդէն թէլ էլ-Բատիի մէջ
որ է հինն Լայիս և որ հետագային Դանի
որդւոց քաղաքը պիտի հանդիսանար, ամէն
կողմէ տաք ջուրեր կը ցայտէին: Գանի կը
մօտենայինք Յորդանանի ակերուն, բու-
սականութիւնը ա'լ աւելի յորդառատ կը
դառնար ու չքեղ, ու կը սկսէր քաղցր գո-
վութիւն մը: Խուճ խուճ ծառեր ամէն
կողմ. կարծես հոս մարդ կը մօռնայ Պա-
ղեստինի չոր ու ցամաք քաղաքները: Ու-
րախութեամբ կը մագլցինք բարձր լեռներն
ի վեր՝ ուրկէ վար կը հոսին բազմաթիւ
առուներ: Ու կ'ըսենք մենք մեզի. ահա՛
Ջուրեղերիոյ փոքր զիւղերէն մին՝ ուր մարդ
հաճոյքով կրնայ հանգստանալ: Ու արդարեւ
քարերու մէջէն ցատքող բազմաթիւ առու-
ները անցնելէ յետոյ, մենք կը հասնինք

թղենիներով, ուռենիներով, բեկնիկներով,
գափնեվարդերով, կաղամախիներով ու
նշենիներով լիփեցուն պարտէզներ. հոս է
Պանեասը, հիներու Բանեասը: Զարը՝ որ
ամբողջ Պաղեստինի մէջ հազուագիւտ է,
հոս առատօրէն կը հոսի բոլոր պարտէզնե-
րէն ու նոյնիսկ կը յորդէ պաղաղ քարե-
րով ու աւերակներու բեկորներով լիցուած
պղտիկ անցքը, ուրկէ զիւղ մը կը հասնին
ճամբորդները: Ամէն տեղ կը տեսնուին
ղորիական ու կորնթական խոյակներ. ա-
սոնք իբր ցանկապատ զրուած են՝ ճշգե-
լու համար մասնաւորներու կալուածներուն
սահմանները: Բանեասի տուններուն բոլորն
ալ հողաշէն են բայց չթրծուած աղիւսով
հիւսուած ողորմելի պատերուն մէջ տեղ
տեղ աղուցուած կը տեսնենք մարմարեանի
գեղեցիկ կոյտեր: Բոլորն ալ յունա-հռով-
մէական շրջանի յատուկ և վրան փորա-
զրութիւններով աչքառու քարաշէն դա-
գաղներ (sarcophage) անասուններու ջուր
խմելու տաշտ կը ծառային: Հին քաղաքը,
ամբողջովին կործանած, ցորենի արտերու
և պարտէզներու վերածուած է: Միայն
քաղաքին բերդն է որ մասամբ գերծ մնա-
ցած է ժամանակի աւերներէն ու անոր
շրջապատին մէջ վեց եօթը հարիւր անձ,
իրենց թշուառ զիւղը հաստատած են: —
«Մեծ եղաւ մեր յուսարարութիւնը, կը
շարունակէ E. Le Camus, երբ ո'չ իսկ մէկ
անձ քրիստոնեայի հանդիպեցանք Պանեասի
մէջ: Բարեբախտաբար ալեգարդ Շէյխ
Արքհաուին, սքանչելի ծերունի մը, մեզ
հիւրասիրեց նահապետական ասպնջակա-
նութեամբ մը: Իբր մզկիթ ծառայող բաժ-
նէն գատ, իր բնակարանի մուտքին՝ ուր
զմեզ տեղաւորեց, ամբողջ զիւղին մէջ
կարելի էր մեզի յարմար ապաստանարան
մը գտնել: Դիւղացիք զիւղերները կը լքէին
իրենց սովորական բնակարանները, երթալ
կիզելու համար ծառի ճիւղերէ հիւսուած
իրենց շարձալներուն վրայ, որոնք փոքրիկ
յինականերով օգին մէջ կախուած են կարծէք:
Այս ձևը խորհած են անոնք, ինքզինքնին
պաշտպանելու համար երկրին ամէն կողմը
վիստացող կարիճներէն ու միջատներէն»:

Այժմու Պանեասի մէջ գոյութիւն ունե-
ցող և հինն Բանեասի յատուկ միակ յիշա-
տակարանը որ կայ, նոյնինքն քաղաքին
հին անունէն գատ, Բանի նշանաւոր քա-

բանձաւն է, զոր Ֆլաւիոս Յովսեփոս հրեայ պատմիչը կը նկարագրէ, և որ արջառներու և արօտավայրերու չափաւոր ծոցն մատուցուած պաշտամունքը ծնունդ տուած է Բանեաս քաղաքին։ Այս այրը կը գտնուի գիւղին հիւսիսակողմը, Հերմոն լեռան հանգիստաց վերջին գօտիներուն տակ բացուած։ Ուղեւորը հոն կը հասնի առանց կամրջակներու, առուններ և գէշ մշակուած պարտէզներէ անցնելով։ Երկրին բնակիչները, ինչպէս տեսանք, քարայրը կը կոչեն Մեհնաւեդ Ռաս ան-Նեհալ (ակնադբիւրի քարայր)։ Յովսեփոսի ժամանակ կայուն ու միատարած ջուր մը՝ որուն խութիւնը անշափելի ճանչցուած էր, կը տարածուէր ժայռային մեծ կամարին տակ, ու քարանձաւին տակէն, ըստ նոյն հրեայ պատմիչին, եռալով կը ընկէր Յորդանանի ակերէն մէկը։ Այսօր, սակայն, ջուրի այդ խաւը չի տեսնուիր այլեւս։ Կեանքն փրցուած ժայռի խոշոր կտորներ քարայրին (grotte) մեծ մասը խցած են։ Քարայրին տակի մասէն սակայն ջուրերը կը շարունակեն ժայթքել, փլածոներու և այժմու մուտքին տասը մեթր տակէն։ Այս պատմական ու նշանաւոր քարանձաւը՝ որ երբեմն լեցուն էր բանաստեղծութեամբ, այժմ գարշիլի աղտեղութեամբ միայն լեցուած արտոմըն է։ Բանի յաջորդները նկատուող հովիւներ հոն կը կուտակեն իրենց հօտերուն ամէն տեսակ աղտեղութիւնները, իրական աղբանոցի մը վերածելով դայն և ուր ամէն տեսակ միջատներ կը վխտան։ Հողին բարձրանալուն պատճառաւ քանի մը հատը գետինն հաւասար եղող բազմաթիւ այրեր (niche) ու հողին տակ ծածկուած ուրիշ խոռոչներ՝ Բան չափաւոր ծոցն ու յուերժահարներու ի պատիւ՝ բազմաթիւ արձանագրութիւններ ունին։ Տեղւոյն ներկայ դրութեան մէջ, քարանձաւին ու առուակին միջեւ անկարելի է գտնել զիրք մը՝ որ յարմարած ըլլար սպիտակ մարմարիոնէ շինուած ա՛յն անուանի տաճարին՝ զոր Հերոդոտոս բարձրացուց Բանիոնի մօտ՝ Օգոստոս կայսեր ի պատիւ։ Զայն փնտռել լեռան կողին՝ հոն ուր միջին դարուն Ս. Դէորգի փոքրիկ մատուռը, Մար Ճիրճիս, կառուցուեցաւ, նոյնքան և աւելի դժուար է։ Եւ սակայն փոքրիկ աղօթարանի սիւններէն մէկուն վրայ տեսնուած կորնթական

խոյակը, որուն նմանները գտնուեցան վաթիէն անդին եղող պարտէզներուն մէջէն, չափ հաւանաբար մաս կը կազմէին Օկլեստէումին։ Բուն իսկ հին քաղաքին յատուկ պատմական ու հողագրական տուեալները չափազանց անբաւարար են փորձելու համար վերակազմութիւն մը։ Երեք քառորդ մասը պարտէզի մը մէջ թաղուած, բայց բաւական երկար տարածութեան մը վրայ տեսնուող կամարի աղեղներ արդեօք Յօրումին տեղը չեն ճշգրէր։ Ամէն պարագայի մէջ անհաւանական չէ։ Բանեասի գիրքին վրայ ընդհանուր գաղափար մը կազմելու համար դէպի հարաւ փոխադրուելու է, Զա'արէհ Վատիէն անդին։ — Վիենք անցանք, կը շարունակէ E. Le Camus, գերեզմանի մը առջեւէն, արգաղիր նուէրներով ծածկուած ու տեղւոյն վրայ իսկ վառուած անուշահոտութիւններով բուրումնաւէտ, ապա անցանք կրկնակ դուռնէ մը, որուն վրայ երբեմն քառակուսի աշտարակ մը բարձրացած էր։ Ըստ արարերէն արձանագրութեան մը, նոյն այդ դուռը շինուած է մէմուք սուլթանէ մը, բայց որուն ամենէն վարի քարաշարքերը (assises) Սալակիրներէն աւելի հին են։ Այս քարաշարքերը, պատնէշին հետ, կ'երկարածըգին դէպի արեւելք, մինչեւ Շէյխին բնակարանը և շատ հաւանաբար ցոյց կուտան յունահռոմէական բերդաքաղաքին շրջապատին մէկ մասը։ Վաթիւն կ'անցուի կամուրջի մը վրայէն, մասամբ իւղամական շինութիւն, ինչպէս որ դուռն է։ Այս կամուրջին ծնօտները շինելու մէջ զօրծածուած են աւերակներու մէջէն գտնուած ծոփոքներու և բարաւորներու բեկորներ։ Բոլորշի կամարի տակէն ջուրի հեղեղը կը խուժէ գորշագոյն ժայռերու և գափնեւ վարդերով զարդարուած ու անոնց տակ ծածկուած փոքրիկ կղզեակներու միջեւ։ Մենք քանի մազլցեցանք հարաւային բլուրն ի վեր, մեր շուրջի համապատկերը ա՛յնքան սկսաւ հոյատեսիլ դառնալ մեր ոտքերուն առջեւ, և նոյնքան վեհապանձ՝ մեր զլխուն վերեւ։ Հերմոնի հանգիստաց գօտիները քարաշարքերու պէս, մերթ դարաւորաւ, մերթ բոլորածն, իրարու վրայ շարուած են մինչեւ 3000 մեթր բարձր գագաթներով, ու ձիւնածածկ հրաշալի լեռը հազար ցուքերով կը փայլի, կարծէք վե-

ընտրվել արեւին չըջել ուղէր զինքը ծածկող հուրը: Խոշոր արձաններ կը թռչնէր կապու- տակ երկինքին մէջ, երթալով Հերմոնի ժայռերէն մինչեւ հնօրեայ պարսպները Սուպէյպէհի դղեակին, որ Բանեասի հովտին վրայ հակած 300 մետր բարձր կատարէ մը, իր աւերածութեան մէջ կը թռչէ ըսել՝ որ անցեալի ունէ զարուն անտեղիտալի ամ- րոցը ըլլալով, ա՛յն ատեն միայն անձնա- տուր եղաւ՝ երբ մարդիկ զինքը լքեցին»: Վա՛րը, նոր ժամանակներու Պանեասը, իր խեղճուկ տունները ամբողջած է կեսարիոյ աւերակներուն մէջտեղ, հո՛ւ ու հոն ինք- զինքը ցուցադրելով սխանբու, քարաշէն զագաղներու, աղեղներու եւ կիսավին քանդուած պատնէշներու ձեւին տակ: Պար- տէշներէն շատ աւելի հեռուն, հանդիպա- կաց կողմը, լեռան մէկ կողին փակած, Մար ձիւրնիս կամ Ս. Գեորգ՝ խալաֆներու ուալի էլ-խըսըրին վերածուած, բնավայրին կ'ընծայէ կրօնարար շուշ մը: Վա՛րը, Բանի քարանձաւը, ծառերու խիտ խում- քերու ետեւէն ցոյց կուտայ իր մթին բաց- ուածքը ու իր եռեկիտող ջուրերուն աղ- մուկովը եւ երկար ու քաղցր մրմունջովը կը լեցնէ հովիտը: Ու գէպի այդ հովիտը շնորհալիօրէն հակող Հերմոն լեռան կողե- րուն վրա՞յ էր արդեօք որ մեր Տէրը աղօ- թեց, ու իր զագաթներուն վրա՞յ էր որ մեր Տէրը՝ Պետրոսը, Յովհաննէսն ու Յակոբոսը առաջնորդեց, որպէսզի զիրենք վկաները ընէ իր հրաշալի պայծառակերպութեանը: Որքան ատեն որ աւանդութիւն մը զոյու- թիւն ունի, Աւետարանի էջերէն հաստա- տութիւն գտած, կարելի է գտնուածի, մանաւանդ երբ նկատի ունենանք որ նոյն այդ աւանդութիւնը յուսահատեցուցիչ լը- ութութեան մը տակ ծուարած է՝ նուազ թիւ- ւով քրիստոնեաներէ բնակուած այդ երկրին մէջ: Ունէ տարակոյտ չկայ սակայն որ հո՛տ էր, ա՛յդ ձորին մէջ որ լուսեցաւ երկնային ձայնը, Յիսուսի զլխուն վրայէն. «Դա՛ է Որդի իմ սիրելի, դժաւ լուարուք»: Դեռ կանգուն են այն ժայռերը որոնք լոյսի պէս պայծառափայլ մեր Տիրոջ՝ եղբայրի եւ Մով- սէսի հետ խօսիլը տեսան, ու տեսան նոյն- պէս շրջագայիլը իր աշակերտներուն հետ՝ նոյն այդ գեղազուարճ հովտին մէջ, յայտ- նելով անոնց իր մօտալուտ վախճանը: Սուրբ գրական միակ յիշատակը գոր աւան-

դութիւնը զրած է Փիլիպեան կեսարիոյ մէջ, կը վերաբերի Աւետարանի տեղատե- կեց (Մատթէոս՝ Թ. 19-22; Մարկոս՝ Լ. 25-34 եւ Դուկաս՝ Ը. 43-48): Ըստ եւտե- րիոսի, Կլիզասի եւ Թէոփանոսի, արեւնա- հոռութիւնը Յիսուսով բուժուած կ'ընէ, Բանեասի մէջ, իր տանը առջեւ, իր բարե- բարին արձանը կանգնած էր: Պղինձէ շին- ուած այդ յուշարձանը տեղատեղ կ'ընէ կը ներկայացնէր իր Տիրոջ ոտքերուն առջեւ աղերսողի վիճակին մէջ, ու Յիսուս, վե- րաբերուն ուսին վրայ նստած, ձեռքը գէպի կ'ընէ կ'երկարէր, վստահացնելով զինքը որ իր հաւատքին շնորհիւ էր միայն որ բժշկ- ուած էր: Հետագային Յուլիանոս Ուրացող վերցնել տուած էր այդ արձանը, վասն զի ժողովուրդը արձանին պատուանդանին մօտ աճող բոյսի մը կը վերադրէր հրաշալի բժշկութիւններ կատարելու կարողութիւ- նը: Հեթանոսներէն պղծուած արձանը քեր- մեւանդութեամբ վերցուեցաւ բարեպաշտ քրիստոնեաներէն ու գրուեցաւ եկեղեցիի մը մէջ: Յուլիանոս, Քրիստոսի արձանը իր խկ արձանովը փոխարինած ըլլալով, երկնային կրակը չուշացաւ քանդիւղ սըր- բապիզմ կայսեր նկարը^(*):

Դիտենք արդէն որ Բան անունի տակ, որ իրեն տրուեցաւ հելլենական շրջաննե- րուն, կը պահուէր սեմական էութիւն մը (entité), բայց ո՛րը ըլլալը դեռ կարելի է եղած որոշել: Վերջերս Ռաս Շամրայէն կամ Սուրբ Գրական Ուկարիդ քաղաքէն գտնուած յիշատակարանները կը թուին լուսաբանած ըլլալ այս խնդրը, միեւնոյն ժամանակ նոր լոյս մը տարածելով Դանի հնաւուրց պաշտամունքին վրայ, որ է նո- բագոյն ժամանակներու Թէլ էլ-Բախին, որ չա՛տ աւելի հին ժամանակներու մէջ կը թուէր եղած ըլլալ այդ երկրին կրօնական մեծ կեդրոնը, ա՛յն գոր Ս. Գրական խմ- բագիրները զատապարտութեամբ ու մեր- ժումով սքօղած են: 1931ին, Պր. Schaeffer Ռաս Շամրայի իր ամառանոցի պեղումներու ընթացքին գտաւ եւ Պր. Virolleaud հրատա- րակեց գովելի ճշգրտութեամբ եւ խղճմտօրէն ա՛յն շահեկան բնագիրը՝ որ իր խարխիւ կը ծառայէ հետեւեալ ճշգրտութեան^(**):

(Ծեղ.)

ԱՐՏԱԽԱՅԻ ԱՐՔԵՊՍ.

(*) F. Vigouroux: Dictionnaire de la Bible. 1912, Paris: Բ. Հատոր, էջ 450-456.

(**) Syria: Revue d'Art Oriental et d'Archéologie. Paris. 1936, Հատոր ԺԷ. էջ 150-173.